

JACEK MACIEJEWSKI

A középkori lengyel püspöki kar mint társadalmi csoport a középkorban

A középkori lengyel püspöki karral kapcsolatos kutatások hosszú, még a 19. századra nyúló hagyományokkal rendelkeznek. Az eredmények nyomán jelentős bibliográfiai adatbázis jött létre, amely a Lengyel Életrajzi Lexikonban, az egyházi, a regionális kézikönyvekben és enciklopédiákban publikált adatokból áll. Az utóbbi száz év és néhány évtized folyamán a különböző püspökökről számos monográfia született, egy részük általános, átfogó jellegű klasszikus monográfia, másik részük pedig az egyházmegyei vezetők tevékenységéből egy-egy kiválasztott aspektust mutat be, leginkább politikai vagy egyházi tevékenységüket, ritkábban az utóbbi két elemét: a törvényhozásit és a gazdaságit. Az utóbbi munkák a monográfikus megközelítést igen jelentős számú és a kérdéskörre vonatkozó adalékkal egészítik ki.

Külön figyelmet érdemel a lengyel történetírásban az utóbbi ötven évben megjelent kutatási irány, amely a püspökökben társadalmi-foglalkozási csoportot lát. Egy olyan közösséget, amely meghatározott személyekkel és társadalmi háttérrel, a vezetői és csoport-hierarchia szabályozott viszonyaival, valamint tevékenységi célokkal és kapcsolati formulákkal, tehát csoportstandarddal rendelkezett. E kutatások a püspökök származását, a megyéspüspöki székhez vezető karriernek útját kívánják bemutatni, s igyekeznek e kis közösség strukturális jellemzését adni. A problematika ilyen jellegű megközelítése a székesegyházi káptalanokkal foglalkozó jelenkori lengyel prozopográfiai kutatásokhoz kapcsolódik. Az alábbi tanulmány éppen ez utóbbi kutatási irányzathoz kötődik, és a lengyel kutatók által kidolgozott vizsgálati módszert kívánja vázlatosan bemutatni.

Az első püspökök a Visztula partján 10. században jelentek meg, a ránk maradt forrásanyag alapján azonban csak a 12. és 13. század derekától lehet ezzel a kérdéskörrel foglalkozni. A kiindulópontot a vizsgált csoport morfológiai bemutatása, valamint a szociográfiai leírása bizonyos elemeinek ismertetése jelenti. A korszak 1180–1320, amikor a többnyire a Piaszt dinasztiából származó uralkodók irányították a több fejedelemségre felosztott országot. A kialakított képet a késői középkorban bekövetkezett dinamikus változások bemutatása egészíti ki.

A közösség

A létszám és a tagság

A 13–14. században végbemenő politikai változások jelentősen befolyásolták a lengyel püspöki kar helyzetét és létszámát. A 13. században csak egy egyházi tartomány létezett, amely az 1000-ban alapított gnieznói érsekséghez tartozó hét püspökséget ölelte fel. A 14. században az egyházmegyéék némelyike – állandóan csak kettő: Wrocław és Lubusz püspöksége –

a két utolsó Piaszt uralkodó által megújított királyság határain kívülre került. A 14. és 15. század derekán azonban a lengyel–litván unióra és a Rusz csatlakoztatására való tekintettel létrehoztak egy olyan metropolíát, amelynek püspökségi hálózata paralel volt a pravoszláv egyház szervezetével a Rusz területén. Először Halicsban, majd Lwówban hoztak létre érsekséget, valamint 6–7 suffraganeus püspökséget. Litvániában két új püspökség keletkezett, amelyeket véglegesen Gniezónak rendeltek alá. A 15. század második felében a lengyel koronához ismét visszatért Mazóvia egy része a régi, Gniezno alá tartozó plocki püspökséggel. A német lovagrenddel folytatott tizenhárom éves háború eredményeképpen a lengyel király kiterjesztette hatalmát a rigai érsekséghez tartozó két egyházmegyére. Meg kell jegyezni, hogy a Ruszban működő egyházi intézményrendszer politikai okokból nem mondható stabilnak. Az ott szerveződött latin püspökségek anyagi javadalmakkal való ellátottsága igen gyengének számított, némelyik egyházmegye, például Kijev és Szeret nem érte el azt a gazdasági és szervezeti stabilitást, amely lehetővé tenné az ott szolgáló püspökök lengyel prelátusba sorolását. A püspöki karba való belépéshez szükséges a püspökké szentelés, továbbá az, hogy valamelyik egyházmegye fölötti joghatósággal rendelkezzen. Nem lehet ide besorolni az *in partibus infidelium* püspököket, akikkel a 13. század második felétől Lengyelországban is találkozunk. Ők általában szerzetesek voltak, főleg a kolduló rendekhez tartoztak, és emellett csak *in pontificalibus* a megyéspüspököket helyettesítették, és az ő támogatásukból éltek. Egyértelmű tehát, hogy a származás, az iskolázottság és az egyházi, valamint politikai kapcsolatok tekintetében nem rendelkeztek a főpapságba sorolás feltételeivel. Hasonló a helyzet a Lengyelországban néha felbukkanó térítő püspökökkel, akik a távoli missziós területeken dolgoztak.

A társadalmi pozíció ismérvei

Az ismérvek, amelyek megkülönböztették a magas társadalmi pozíciót elfoglaló püspököt a klérus többi tagjától, a nyugat-európai kereszténység egészében hasonlóak voltak. A magasabb rangú papságból nemcsak a pontifikális öltözet emelte ki a püspököt, hanem a főpapi hivatallal járó hatalmi jelvényei és az érintetlenséget garantáló különleges jogi státusza. A klérus nagyobb rendjeiből a püspöki karba való átlépés egy különleges szertartás keretein belül történt.

A püspök konsekrálási szertartása liturgiai látványosság volt. A laikus világ életében csak az uralkodók trónra lépése állítható párhuzamba vele. Nagy hasonlóság mutatható ki mindenekelőtt a királyi koronázással, némileg a fejedelem intronizációjával és benedikciójával. Más világi méltóságok kinevezése már nem járt hozzá hasonló ceremóniával.

A püspökszenteléseknek Lengyelországban az volt a fő jellemzője, hogy a 13. században ezt az aktust nem az egyházmegyék székhelyein vagy más székesegyházakban tartották, hanem az ország központi helyeinek számító településeken, ahová az összes érdekelt – a választott püspök, az érsek és legalább két püspök – viszonylag könnyen eljuthatott. E szokás abból adódik, hogy Gniezno fekvése periferikus volt a többi püspöki székhelyhez képest, s a lengyel egyházmegyék a korabeli Európa legnagyobb megyéinek számítottak. A 14–15. században ezek az ünnepségek egyre gyakrabban a megválasztottak székhelyein zajlottak, a gnieznoi érsek jelenléte nélkül, aki a korábbi időszakokhoz képest gyakrabban engedélyezte, hogy a konsekrálási aktust más vezesse le.

A csoport jellemzői

Lengyelországban a püspöki székre kandidáló jelöltek döntő többsége a kánonjog által előírt feltételeket teljesítette. Az előrelépés döntő tényezői egyházzajon kívüli tényezők voltak.

Ezekre támaszkodva meg tudjuk határozni azokat a csoportajátságokat, amelyek a lengyel püspöki kart jellemezték a középkorban.

Társadalmi származás

A részfejedelemségek korában a lengyel püspöki kar általános jellemzője volt, hogy tagjai a lovagi rétegből kerültek ki. A 13. században az ilyen családokból származott a vizsgált főpapi csoport képviselőinek több mint 90%-a. A korábbi időkhöz, a 12. századhoz képest a részfejedelemségekre szakadt Lengyelországra jellemző újdonságnak számított az, hogy a püspöki méltóságot viszonylag gyakran érték el az alacsony anyagi lehetőségekkel és politikai presztízzsel rendelkező lovagi családok képviselői. azaz e tisztséget nem sajátították ki az arisztokraták. Ez a jellegzetesség nem változott a következő évszázadokban sem. A 15. században még kimutatható a nemesi rend határozott, domináns szerepe, valamint az, hogy a nemesek három csoportja: az előkelő családok, a hivatalokat viselők és az egyszerű nemesek viszonylag arányosan képviseltették magukat a főpapság soraiban. Ez az állapot a nemesi rend egyenlősége ideológiájának létezését sugallja, és a társadalmi előrelépés lehetőségeit mutatja. Meg kell azonban jegyezni, hogy az előkelő családokból származó püspökök elsősorban a gazdag egyházmegyéket – 75%-os az arány – irányították, a szegény püspökségek több mint a fele viszont az egyszerű nemességből származók kezében volt. A nem lovagi családokból kikerült püspökök leggyakrabban a 13. század második felében jelennek meg, s a vagyonos városi rétegeket képviselik. Ez azonban még különleges jelenségnek számít. A városok növekvő szerepe az ország gazdasági-politikai életében itt is tükröződött, a 14. század elején a lengyel püspöki kar hét tagjából ketten városi polgárságból – Sziléziából – származtak. Mindezek ellenére a késői középkorban a szegényebb, plebejusok alsóbb rétegekből származók részvétele a püspöki hierarchiában még mindig jelentéktelennek tekinthető. A részfejedelemségek korában a püspöki méltóságot inkább a hosszadalmas és sikeres egyházi karrier útján szerezték, míg a későbbi időszakban az előléptetésük az uralkodó támogatásának és a korábban befutott magas állami karrier betetőzéseként következett be.

A területi közelség

A 13. századtól kezdve a lengyel püspöki kar egyik jellemzője az volt, hogy az összetételéből hiányoztak az idegen származású személyek. Egyedül a 12. és 13. század derekán találkozhatunk még kisszámú külföldivel. Róluk is inkább csak feltételezzük a külföldi származást. Jóllehet néhány püspökről ki lehet mutatni, hogy családi kötelékei a gnieznói egyháztartományon, sőt az ország határain túl nyúltak, de ők maguk minden bizonnyal nem újdonsült jövevényeknek tekinthetők, hanem családjuk jóval korábban telepedett le Lengyelországban.

A területi egybeesést a püspök földrajzi származása és az egyházmegye területe, illetve a püspökség által lefedett fejedelemségek közötti kapcsolat kategóriájában lehet vizsgálni. A földrajzi származás és a betöltött egyházmegye szoros kapcsolata nagyon jellemző volt a 13. századi lengyel püspöki karra. A főpapok ott lettek elsősorban püspökök, amely egyházmegyéből származtak. Ez elsősorban a gnieznói tartomány suffraganeus püspökeire, különösképpen a wrocławai, a krakkói, a plocki és a wrocławwei püspökökre, kisebb mértékben a poznaiakra érvényes. Határozott kivételnek a lubuszi egyházmegye számított, ahol a püspöki széket a sziléziai papság képviselői foglalták el, valamint a gnieznói érsekség, amely személyi vonatkozásban is megtartotta országos jellegét. A késői középkorban lényeges változásokat vehetünk észre e vonatkozásban. A lengyel prelátnak regionális összetétele nem volt arányos sem a különböző területek népességszámához, sem a nemesi családok számá-

hoz vagy az e területeken élő katolikus vallású népesség nagyságához képest. A főpapság összetétele nem korrelált a különböző régiókban levő egyházmegyék számával. Észrevehetően magas a volt a Kis-Lengyelországból származó megyéspüspökök száma (37%), amely kétszer-háromszor magasabb volt a többi területhez viszonyítva. E jelenség abból ered, hogy Kis-Lengyelország mint régió politikailag domináns szerepet játszott Lengyelországban. Ezt a tényt igazolja a püspökök és a királyi kancelláriában dolgozók földrajzi származásának hasonlósága.

Iskolázottság

A részfejedelemségek idején Lengyelországban a püspökök az értelmiség elitjét képezték. Képzettségük elsősorban gyakorlati jellegű tevékenységre irányult (kápláni és igazgatási-jogi), és eleget tett a kánonjogi elvárásoknak. A megyéspüspökök több mint a fele minden bizonnyal nyugat-európai egyetemi kapcsolatokkal rendelkezett, főleg azokkal, amelyek elsősorban kánonjogot tanítottak. El lehet fogadni, hogy a lengyel főpapok körülbelül 20%-a ezekben szerzett tudományos fokozatot, legalább a szabad művészetek magiszteri fokozatát. Emellett egy részük jogi tanulmányokat is folytatott, tanári képesítést is szereztek, sőt nem ritkán doktori címeket is. A lengyel megyéspüspökök iskolázottságuk tekintetében hasonló szinten álltak, mint a szomszédos német egyházmegyékben tevékenykedő német kollégáik, de meg sem közelítették az angol vagy a francia püspökök képzettségét.

A 13. századi püspöki kar iskolázottságára vonatkozó, gyakran a szűk forrásanyag alapján levont következtetéseket megerősítik a források által jobban megvilágítható, a következő két évszázaddal kapcsolatban végzett kutatások. A 15. században a lengyel főpapok négyötöde egyetemeken tanult, de ezek fele megelégedett az *artes* karral, és nem szerzett semmiféle tudományos fokozatot. A felsőbb karok közül végig a bolognai, a padovai és a római jog kar volt a legnépszerűbb. A kutatott korszak egészének jellemzője, hogy a lengyel püspökök tanulmányaik folyamán szinte egyáltalán nem érdeklődtek a teológia iránt.

A tapasztalat

A 13. századi lengyel püspökök többsége a magasabb egyházi rendeket – legalább a subdiakonatuszt – jóval a méltóság átvétele előtt felvette, azaz lemondtak a világi karierről és az ezzel járó életstílusról. A döntés idején általában nyugat-európai kollégáikhoz hasonlóan nem rendelkeztek semmilyen pasztorációs tapasztalattal. Viszont a korábban befutott egyházi karrier, különös tekintettel a székeskáptalanokkal való kapcsolatokra, mindenképpen a korabeli lengyel püspöki kar csoportjellemzőjének tekinthető. Attól a pillanattól kezdve, amikor Lengyelországban a 13. század elején a székeskáptalanok formálisan átvették a püspökválasztást, majdnem minden püspökjelölt a székesegyházi papságból került ki. A 13. században pedig döntő többségük már korábban kapcsolatban állt azzal a székeskáptalannal, amely felett püspökként átveszi az irányítást.

Megváltoztak az uralkodói kancelláriával fennálló korábbi kapcsolatok. A részfejedelemségek korában a kancelláriai karrier nem jellemezte a püspöki kart. Két egyházmegyében, a plockiban és krakkóiiban viszont a püspökök fele ebben az időben is a kancelláriából került ki, párhuzamosan futott be kancelláriai és egyházi karriert. Az állam egyesítése és a lengyel királyság újjászületése pillanatától kezdett változni a helyzet, és az uralkodó pozíciója egyre jobban erősödött. A 15. században így a püspöki kar tagjainak már a négyötöde több éves királyi kancelláriai tapasztalattal rendelkezett. Az ott szerzett politikai jártasság jellemzi őket. Ez a tapasztalat nem volt kevésbé fontos, mint a nemesi származás és a káptalani kanonokság. Az ilyen jellegű tudás, ha figyelembe vesszük az országos és külföldi politikai akciókban való részvételt, a lengyel főpapságot még nagyobb arányban jellemezte.

Ebben az időben tehát az új püspök ismeretei mindenekelőtt a királyi kancelláriában végzett – először írásbeli, később politikai – tevékenységéből származtak, és a káptalanok problémáit már alig ismerték. Nem csoda tehát, hogy míg a részfejedelemségek idejében a püspökök az egyház embereinek számítottak, és a püspöki méltóság elfoglalása után nem töltöttek be semmiféle világi funkciót, úgy késő középkori utódaik visszatértek az állam szolgálatába, a 15. században pedig hivatali feladatuk alapján foglalták el helyüket a királyi tanácsban vagy később a szenátusban.

A társadalmi kötelék

Cikkem második felében a püspöki kart jellemző társadalmi kötelékek közül csak kettőről kívánok beszélni: a püspökök közötti hierarchiáról és a csoporton belüli mobilitásról, melőzve a forrásanyag szempontjából olyan kevésbé megfogható problémákat, mint a csoporthoz fűződő identitástudat, a szolidaritásérzés és a belső kommunikáció.

Hierarchia

A tárgyalt időszakban egészében a lengyel püspöki kar vezetése a gnieznói érsekekhez tartozott. A 13. században a gnieznói érsekek féltékenyen ügyeltek érsekségi jogaikra, bejárták suffraganeusaik egyházmegyéit, és személyesen végezték püspökeik felszentelésének liturgiáját, valamint vezették a viszonylag gyakran összehívott tartományi zsinatokat. A gnieznói érsek elsőbbsége megmaradt abban az időben is, amikor Lengyelországban létrejött a második érsekség. E privilégium minden bizonnyal a hagyományra épült, de mindenképpen a gnieznói érsekségnek a lwowi érsekséghez viszonyított hatalmas anyagi fölénye is tükröződött abban. Ezt a helyzetet a 15. század elején megerősítették, amikor is a gnieznói érsekek felvették a primási címet. Kisebb zavar keletkezett, amikor 1449-ben a krakkói püspök megszerezte a bíborosi rangot, amellyel viszont a gnieznói primás nem rendelkezett. Már két évvel ezt követően a király és a szejm úgy határozott, hogy a bíborosi kalap nem biztosít elsőbbséget a primással szemben, s a bíborosi rangot csak a király és tanácsa jóváhagyásával szabad elfogadni.

Majdnem a 12. század végéig, azaz a lengyel államegység idején a gnieznói suffraganeusok rangsora a rangidősség jogelvére épült, nevezetesen arra, ki foglalta el korábban a püspökséget. A részfejedelemségek korában némely ambiciózus püspök – figyelmen kívül hagyva a korábbi jogi normákat, előírásokat és kihasználva a politikai, egyházi és gazdasági téren tanúsított aktivitását – igyekezett magának és székesegyházának minél előkelőbb helyet biztosítani a püspökségek közötti hierarchiában. Az elsőbbség tehát gyakran az egyes püspökök egyéni karizmájától függött. A rivalizálás idején csak a krakkói püspökök tudtak egy pápai privilégium révén maguknak olyan jogi alapot biztosítani, amelyre presztízsüket alapozhatták, s meg tudták védeni pozíciójukat. A gnieznói érsek után ők következtek a hierarchiában. Ezt a befolyásukat azzal tudták megszilárdítani a 14. században, hogy Krakkó az újjászületett királyság fővárosa lett, a wroclawi püspökség pedig mint Krakkó legkönyölyebb vetélytársa be sem került a királyság határai közé.

Már a részfejedelemségek korában lényeges szerepet játszott az egyes egyházmegyék anyagi helyzete. Később, de különösen a 15. században a jövedelem már egyértelműen az egyik leglényegesebb tényezővé vált a püspökségek közötti rangsorban. Szabály szerint a gnieznói érsekség régi püspökségei a hierarchia élén álltak, és megelőzték az orosz és litván püspökségeket. A lwowi érsekek különleges helyzetet élvezhettek, ugyanis bár anyagi lehetőségeiket tekintve lényegesen alulmaradtak a lengyel megyéspüspökökkel szemben, de közvetlenül a primás alá tartoztak. A tiszteletbeli elsőbbség kérdése még sok problémát

okozott a 15. században. A kérdést csak a Lublin-i Unió létrehozói oldották meg végérvényesen, amikor nagyon pontosan meghatározták a szenátusban helyet foglaló püspökök rangsorát.

A csoporton belüli mobilitás

A püspök és az egyházmegye közötti kapcsolatot a 13–14. századi Lengyelországban a házassági kötelékhez hasonlóan lehetne még leírni. Ebben az időben a püspöki méltóság megszerzése az egyházi karrier megkoronázásának számított, áthelyezések még ritkán fordultak elő.

A lengyel állam egyesítése után e helyzet lassan kezdett változni, de azok az új tendenciák, amelyek a nyugati egyházban már III. Ince pápa idejétől, a 13. század elejétől jelentkeztek, Lengyelországban csak a 15. században nyertek teret. A folyamatnak kedvezett a lengyel püspökségek vagyoni megkülönböztetése. Megfigyelhetjük ettől kezdve a főpapi karrierek „spirális” jellegét, azok az egyre vagyonosabb püspökségek felé irányultak. Minden harmadik püspök a 15. században főpapsága alatt legalább egyszer egyházmegyét váltott. A gnieznói érsekség pedig lassan a püspöki karrier megkoronázásának számított, ahová az út a hierarchia szempontjából a két alacsonyabb rangú és kevésbé vagyonos egyházmegyén keresztül vezet. Ez a rendszer azért fejlődött annyira jól, mert minden érdekeltnak megfelelt. A királynak azért, mert biztosította a főpapság lojalitását; másrészt növelte a pápaság bevételeit, és végül kedvezett maguknak az érintett püspököknek is. Mindamellert még a 15. század elején az előmenetel „spirálja” nem forgott nagyon gyorsan, mert a harmincöt főpapból csak nyolcat helyeztek át egy másik püspöki székhelyre. Mi több, ez a jelenség egyedül a régi gnieznói érsekség területére korlátozódott, gyakorlatilag a néhány leggazdagabb egyházmegyére (Gniezno, Krakó Włocławek, Poznan), amelyek a Jagellómonarchia területén működtek.

A lengyel középkori püspöki kart vizsgáló kutatások helyzete minden bizonnyal még nem kielégítő. Az egyházi struktúrák és személyiségek történetével foglalkozó lengyel történetírás utóbbi tizenöt évben megfigyelt dinamikus fejlődése nyomán lassan meg lehet kísérelni az itt jelzett kérdések szisztematikusabb feldolgozását. Jó lenne, ha a leendő monografikus feldolgozás e problémákat szélesebb, európai, de mindenképp közép-európai kitekintéssel vizsgálná. Felbecsülhetetlen értékűek lehetnének ebben a vonatkozásban a magyar és a lengyel püspöki kar történetét tárgyaló összehasonlító kutatások.

Fordította: BIERNACKI KAROL

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GAŚIOROWSKI, ANTONI: *Arcybiskupi gnieźnięscy w Polsce pierwszych Jagiellonów*. Roczniki Historyczne, 59. (1993) 93–111.
- GRAFF, TOMASZ: *Precedencja biskupów metropolii gnieźnięskiej i lwowskiej w I połowie XV wieku*. Nasza Przeszłość, 102. (2004) 105–150.
- KŁOCZOWSKI, JERZY: *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej: problem pochodzenia i dróg awansu*. Kwartalnik Historyczny, 88. (1981) 923–938.
- KOCZERSKA, MARIA: *Biskup w Polsce późnego średniowiecza. Kolory i struktury średniowiecza*. Ed. W. Fałkowski. Warszawa, 2004. 105–124.
- Kościół w polsce I. Średniowiecze*. Ed. Jerzy Kłoczowski. Kraków, 1968.
- KUŹMA, ARTUR: *Die Ausbildung der Erzbischöfe von Gnesen im Vergleich mit der politischen Elite Polens im Spätmittelalter (14. und 15. Jh.)*. Christianity in East Central Europe Late Middle Ages. Ed. J. Kłoczowski. Lublin, 1999. 117–127.

- KUŹMA, ARTUR: *Kancelaria królewska Andegawenów i Jagiellonów jako środowisko awansu na drodze do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*. Roczniki Humanistyczne, 2000. 5–28.
- MACIEJEWSKI, JACEK: *Biskupi wrocławscy w Polsce piastowskiej – pochodzenie, drogi awansu i model kariery. Polska w kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej*. Ed. Z. Zyglewski. *Promotio Historica Bidgostiensia II*. (megjelenés alatt)
- MACIEJEWSKI, JACEK: *Episkopat polski doby dzielnicowej 1180–1320*. Kraków-Bydgoszcz, 2003;
- MACIEJEWSKI, JACEK: *Konsekracja biskupia w trzynastowiecznej Polsce*. *Nasza Przeszłość*, 105. (2006) 117–139.
- MACIEJEWSKI, JACEK: *Precedencja biskupów polskich w Polsce piastowskiej*. *Nasza Przeszłość*, 99. (2003) 5–25.
- OŹÓG, KRZYSZTOF: *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu. Cracovia. Polonia. Europa*, *Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. Kraków, 1995. 159–180.
- RADZIWIŃSKI, ANDRZEJ: *Droga do biskupstwa plockiego w XIV i I połowie XV w.* *Personae – Colligationes – Facta*. Toruń, 1991. 74–80.
- RADZIWIŃSKI, ANDRZEJ: *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym*. *Studium nad rekrytacją i drogami awansu*. Toruń, 1995.
- RADZIWIŃSKI, ANDRZEJ: *Wyższe duchowieństwo w Polsce średniowiecznej. Stan i perspektywy badań nad episkopatem i środowiskami kapitułnymi*. *Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*. Ed. J. Pakulski, J. Wroniszewski. Toruń, 2003. 157–180.
- WIESIOŁOWSKI, JACEK: *Episkopat polski jako grupa społeczna*. In: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej IV*. Ed. S. K. Kuczyński. Warszawa, 1990. 236–295.
- ZYGNER, LESZEK: *Wykształcenie uniwersyteckie biskupów plockich w wiekach XIV–XV*. *Roczniki Historyczne*, 65. (1999) 73–90.